

KDE ZAČÍNA A KDE KONČÍ SVET ODPUSTENIA?

DAGMAR SMREKOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

SMREKOVÁ, D.: Where does the World of Forgiveness Begin and Where is Its End?

FILOZOFIA 62, 2007, No 8, p. 696

The paper aims at a closer view at the most important aspects of somewhat radical, but enlightening response of J. Derrida (1930 – 2004) to V. Jankélévich's (1903 – 1985) approach to the problem of forgiveness, articulated as related to the exemption from the statue of limitations, concerning the crimes against humanity. The author focuses on two topics in the core of this polemics, the first one being the relationship between the exemption from the statue of limitations and the unforgivable, the second one being the roles of the conditioned and the unconditioned in the idea of forgiveness. Through the analysis of the fundamental assertions in Derrida's *Pardoner: l'impardonnable et l'impréciseable* and by confronting them with the ideas in Jankélévich's *L'impréciseable* the author comes to the following conclusion: The acceptance of forgiveness in its original meaning of a generous, but a rare gesture, independent of ulterior motives, should not hide the incurable evil present behind this gesture. Thus the evil can not turn banal and the moral duty of memory is still preserved.

Odpustenie v jeho pôvodnom religióznom význame indikuje akt rozhrešenia, v mŕtvolom kontexte zasa akt, ktorý oslobodzuje jednotlivca, resp. sníma z neho bremeno viny za vykonané zlo; na vinníka sa potom hľadí tak, akoby bol nevinný. Niektoré kultúry pristupujú k otázke odpustenia ako k forme limitácie trestu (osobitne kapitálneho trestu, t. j. trestu smrti), čím pripúšťajú prienik tohto aktu do sféry práva ako krok zmierňujúci neľútostný dopad zákona. Hromadiace sa prejavy kolektívneho pardonu na medzinárodnej úrovni (najmä ako reakcia na zločiny vojen, genocídy, terorizmu, idúce naprieč 20. storočím a nesúce so sebou rozkol medzi národmi a štátmi) svedčia o tom, že odpustenie dávno prekročilo rámec svojho tradičného použitia a udomáčnuje sa vo sfére politiky, diplomacie a inde.

Otázka odpustenia sa teda dnes artikuluje v rozličných podobách a na mnohých fónoch, nehovoriac o jeho každodennom používaní v styku s druhými. Pritom vznikajú pochybnosti, či toto nezvyčajné rozšírenie aktu odpustenia a „nadužívanie“ slova *pardon* nedeformuje jeho pôvodný zmysel a či nepripravia k jeho pojmovej konfúznosti. Fakt, že pojem odpustenia asociova s inými blízkymi a často používanými pojvmami, ako sú amnestia, milosť, reparácia, zmierenie, ľútosť, prepáčenie a i., signalizuje možnosť ich vzájomnej zameniteľnosti, s rizikom, že odpustenie s týmito pojvmami splynne. Naviac, problém komplikujú prebiehajúce polemiky na tému subjektu a predmetu odpustenia (t. j. kto a čo môže odpustiť, resp. kto a komu môže adresovať prosbu o odpustenie činu), ktoré niekedy vyúsťujú do pesimistických scenárov o možnom konci dejín tohto aktu.

Spáchané zločiny – najmä tie, ktoré sa svojou brutalitou vymkli obvyklým právnym kritériám o premlčateľnosti a ktoré od čias Norimberského tribunálu v r. 1945 vyvolali

k životu právny pojem *zločin proti ľudskosti* – otvorili protichodné otázky: Možno odpustiť radikálne zlo, ktoré je právne nepremlčateľné? Ako nezabudnúť na minulosť, ale nezostať pritom v jej fatálnom zovretí? Ako obnoviť komunikáciu, a teda aj budúcnosť vzťahov medzi ľuďmi a národmi (zakalenú minulým zlom a irreverzibilitou jeho následkov) a nedopustiť sa pritom sprenevery voči právu ani zrady samotného princípu ľudskosti? Ako dosiahnuť zmierenie a renesanciu vzájomných vzťahov narušených či zničených spôsobeným utrpením a bezprávím, tak, aby gestom zbavenia vinníka viny neutrpela ujmu spravodlivost' a aby sa nevystupňovala ľahostajnosť k minulosti, a tým aj banalizácia mi-nulého násilia?

Tieto a ďalšie otázky dali silný impulz k reaktualizácii reflexie o idei odpustenia, o jeho povahе, zmysle a limitoch (ale aj o moci ľudí uplatniť tento akt vo vzájomných vzťahoch), najmä so zreteľom na jeho presah z oblasti morálky do oblasti práva a politiky.

Zámerom príspevku je priblížiť najpodstatnejšie aspekty vyhotenej, ale filozoficky inšpiratívnej reakcie J. Derridu (1930 – 2004) na názory V. Jankélévitcha (1903 – 1985) k danej problematike, formulované v kontexte zákona o nepremlčateľnosti zločinov proti ľudskosti. Sústredíme sa pritom na dve otázky stojace v centre tejto polemiky. Ide, po prvé, o otázku vzťahu medzi nepremlčateľným a neodpustiteľným a po druhé, o rolu podmieneného a nepodmieneného v idei odpustenia.

* * *

Jankélévitch publikoval k téme odpustenia dve knižné práce: filozofickú esej *Odpustenie* (1967) a polemické články *Pardonovať?* (z roku 1948) a *V cti a dôstojnosti* (z r. 1971), ktoré vyšli neskôr pod spoločným názvom *Nepremlčateľné* (1986). V eseji *Odpustenie* obhajoval všemocnosť odpustenia proti iracionalite zla; poukazoval na jeho schopnosť zabudnúť na nespravodlivosť, ako aj na jeho intenciu skoncovať raz navždy s pokračujúcou nevraživosťou a pomstychtivosťou v záujme ustanovenia nového poriadku vzťahov. Hovorí: „Odpustenie sa nepýta, či zločin je hodný toho, aby bol odpustený, či pokánie bolo dostačujúce, či nevraživosť trvala dosť dlho... To znamená, že existuje neospravedlniteľné, ale neexistuje neodpustiteľné. Odpustenie je tu práve preto, aby od-pustilo to, čo by nemohlo ospravedlniť nijaké ospravedlnenie: lebo niet takej vážnej chybby, ktorú by sme v konečnom dôsledku nemohli odpustiť“ ([1], 203).

Názory publikované v posmrtnne vydanej práci *Nepremlčateľné* a týkajúce sa otázky nepremlčateľnosti hitlerovských zločinov však svojou vyhranenosťou ostro kontrastujú s duchom citovanej filozofickej eseje, pričom vyúsťujú do radikálneho záveru o nemožnosti odpustiť zločiny proti ľudskosti, pretože ide o zločiny podnietené nenávisťou k dru-hému človeku a spočívajúce v anihilácii podstaty človeka, a teda aj samotnej moci odpúšťať ([2], 22).

Autor vo svojej argumentácii poukazuje na špecifický charakter týchto zločinov právne kvalifikovaných ako nepremlčateľné, a to na ich cielavedomý zámer pokoriť, degradovať a potom vyhľadáť časť ľudského rodu, popriet' samu ľudskosť človeka. Oso-bitne si všíma nenačraviteľnosť, neodčiniteľnosť spôsobeného zla, jeho disproporčnosť vo vzťahu k akémukoľvek trestu, ktorá marí každú možnosť odpúšťať. Zároveň pokladá za nemožné odpustiť tomu, kto neuznal svoju vinu, neuločoval ju a nepožiadal o odpus-tenie. Zastáva totiž názor, že za výnimokých okolností, keď činy prekračujú mieru toho,

mieru toho, čo ešte možno ľudsky ospravedlniť, je nevyhnutné požadovať určitú symetriu či reciprocitu vzťahu medzi obeťou a vinníkom, v rámci ktorej má vinník splatiť obeti svoj dlh. Z tohto hľadiska považuje za legítimne podmieniť odpustenie prosbou oň a vyhovenie tejto prosbe splnením určitých podmienok zo strany vinníka. A ďalší dôležitý argument, ktorým operuje v súvislosti s obhajobou svojej centrálnej tézy, sa týka pochopenia našej zodpovednosti voči obetiam zločinov proti ľudskosti a povinnosti pamäte, ak naše dejiny majú mať zmysel. Odpustenie podľa neho končí tam, kde niet toho, kto by odpúšťal, resp. tam, kde sa obetiam upiera právo odpúšťať, pretože sú mŕtve. Nik totiž nemôže udeliť vinníkovi odpustenie v mene obetí a namiesto nich. Hovorí: „V táboroch smrti odpustenie zaniká“ ([2], 50).

* * *

Derrida začína svoju reflexiu o odpustení prekvapivo v bode, v ktorom Jankélévitch videl koniec dejín odpustenia.

Jeho koncepcia pravdepodobne skame tých, ktorí sa zabývali v predstave, že odpustenie má mať nejaký užitočný cieľ, ktorým presahuje samo seba (napr. zmierenie, uznanie si viny a pod.). A neuspokojí ani tých, ktorí by očakávali nejaké vytyčovanie hraníc medzi tým, čo možno legitímne odpustiť, a čo už nie. Terčom Derridových námiestok je totiž téza, že nenapraviteľné zlo nemožno odpustiť, a jeho zámerom je dokázať, že odpustenie sa vynára na horizonte neodpustiteľného, pričom nemá principiálne limity – prirodzene, pokiaľ tu máme na mysli odpustenie v jeho „vlastnom“ zmysle slova. V tejto súvislosti ho zaujíma, či sa moc odpustenia nemeria práve vzdorovaním nemožnému. Kladie si otázku, či neodpustiteľný čin nie je v skutočnosti jediná vec, ktorá vyzýva k odpusteniu a ktorú treba odpustiť. Pýta sa, či možnosť odpustenia paradoxne nenachádza svoj zdroj práve tam, kde sídli neodpustiteľné (a teda neodpykateľné, neodčiniteľné); či neodpustiteľné nie je samotným elementom každého možného odpustenia a či odpustenie nezačína práve tam, kde zdanivo končí, kde sa zdalo ako nemožné – čiže „práve na konci dejín odpustenia, na konci dejín ako dejín odpustenia“ ([3], 32). Domnieva sa totiž, že ak by sme neboľi pripravení odpúšťať to, čo sa javí ako neodpustiteľné (a čo sa v religióznom jazyku považuje nie za malicherný, ale za smrteľný hriech), samotná idea odpustenia by sa rozblynila.

To, čo sa tu spochybňuje, je presvedčenie, podľa ktorého hranica odpustenia má siaháť len po to, čo z hľadiska kritéria ľudskosti možno odpúšťať. Derrida totiž posúva túto hranicu nečakane práve do bodu, kde sa odpustenie potýka s neodpustiteľným. V rozhovore pre *Le Monde des Débats* [4] sa vyjadril, že pojem „zločin proti ľudskosti“ stojí v pozadí každého diskurzu o odpustení a poskytuje mu oprávnenie. Ako príklad uviedol, že rasová diskriminácia uplatnená proti časti obyvateľstva v Juhoafrickej republike, ktorú medzinárodné spoločenstvo označilo za „zločin proti ľudskosti“, bola jediným dôvodom existencie komisie *Pravda a zmierenie v Juhoafrickej republike*. Z toho vyvodil nasledujúci paradox: Neodpustiteľné je jediným možným korelátom odpustenia hodného svojho mena. Tento paradox možno vysvetliť tak, že neodpustiteľné je miestom, kde sa každé odpustenie znemožňuje, ale z ktorého zároveň čerpá dôvod svojho bytia. Odpustenie a neodpustiteľné teda tvoria z Derridovho hľadiska celok.

Máme tak pred sebou dve protikladné koncepcie odpustenia. Jedna zavrhuje možnosť odpustiť čire, neodpustiteľné zlo, ba dokonca to považuje za morálne neprípustné.

Druhá túto radikálnosť neprijíma a svojím riskantným vstupom na územie nemožného chce naopak upozorniť, že odpustenie je neoddeliteľné od neodpustiteľného čiže od zločinov, ktoré sú známe, pomenované a archivované v kolektívnej pamäti, a predsa to vyzerá tak, akoby svojou monštruóznosťou a krutosťou unikali každej predstaviteľnej miere ľudskej spravodlivosti. Téza „Nemožno odpustiť neodčiniteľné“ tu stojí proti odpusteniu podrobujúcemu sa skúške nemožného (protože neodpustiteľného), teda proti odpusteniu ako samej nemožnosti.

* * *

Pozrime sa detailnejšie, čo sa skrýva za vymedzením odpustenia ako nemožného, ba – podľa vyjadrenia samotného Derridu – „pochabého“ aktu.

Viac napovie Derridova polemika s Jankélévitchom. Zastavme sa najprv pri dvoch tézach slúžiacich Jankélévitchovi ako argumentatívna opora spojenia nepremlčateľného s neodpustiteľným (spojenia natoľko intenzívneho, až sa z neho temer vytratil významový rozdiel medzi týmito fenoménmi). Máme na mysli odmietnutie odpustiť zločin, ktorý prekročil ľudskú mieru a pre ktorý neexistuje vykúpenie, a tiež odmietnutie odpustenia v prípade, že absentuje recipročita vzťahu medzi obeťou a vinníkom, t. j. ak vinník nepožiadal o odpustenie a neprejavil nijakú lútost’.

o odpustenie nemá byť oddelená od samotného aktu odpustenia. Či sa má odpúšťať len pod podmienkou, že vinník poprosí o odpustenie.

Derridu opakovane znepokojovala otázka, či na to, aby sme mohli odpustiť alebo o odpustení aspoň uvažovať, treba, aby oň vinník požiadal, a to na základe uznania svojej viny a prejavenia lútosti. Možno sa niekomu javí ako prirodzené a odôvodnené, že by sa odpustenie malo vzťahovať na osobu, ktorá začína prehodnocovať svoje správanie, ktorá

Derrida spochybňuje práve toto stožňovanie nenapraviteľného s neodpustiteľným, poukazujúc jednak na pojmovú nesúrodosť, na ktorej tento krok spočíva, jednak na pochybnú špekulatívnu logiku podmienenosťi, ktorá ho vystužuje. Jeho polemika sa odvíja od argumentu, že právny pojem nepremlčateľného nie je v ničom ekvivalentný s mimoprávnym pojmom odpustenia; tieto pojmy sa navzájom nijako nelimitujú, hoci oba sa vyznačujú istou zvláštnosťou – odkazom na akýsi druh večnosti či horizont posledného súdu, ktorým akoby sa ocitli zároveň na pôde práva i mimo práva, v dejinách i mimo dejín. Požaduje preto striktne diferencovať medzi nepremlčateľným na jednej strane a neodpustiteľným na strane druhej, ako aj medzi pojnmami, ktoré sú mu blízke – napríklad nenapraviteľné, nezhojiteľné, ireverzibilné, neodčiniteľné ([3], 35). V tejto súvislosti sa zamýšľa aj nad tým, či prosba

si *ex post* zúfa a trpí pod tŕarchou spáchaných skutkov (ktoré už nemožno vziať späť), ktorá si sptyuje svedomie, ľutuje, čo vykonala a pod., to znamená na osobu, ktorá takpovediac je, aj nie je tým istým vinníkom, ktorému sa odpúšťa. Z perspektívy obete, ktorej sa stala krivda alebo ktorej sa ublížilo, je pochopiteľné tento druh reciprocity požadovať.

V Derridových očiach ale akt odpuštenia nie je podmienený uznaním viny či prejavnením ľútosti a príslušom nápravy, čiže krokmi, ktoré z hľadiska teoretikov typu V. Jankélévitcha alebo H. Arendt predstavujú pomyselný základ odpuštenia. Naopak, jedno s druhým podľa neho nesúvisí. Ba dokonca kladenie podmienok je neprípustnou chybou zo strany toho, kto odpúšťa. V skutočnosti nejde o odpuštenie v pravom slova zmysle, ale takpovediac o výmenný obchod: „... ak odpúšťam pod podmienkou, že sa druhý prizná, že sa začne kajat, že sa bude snažiť odčiniť svoju vinu, zaujať od nej odstup, aby ma mohol požiadaať o odpuštenie, tak moje odpuštenie začína podliehať kalkulu, ktorý ho korumpuje“ ([3], 77 – 78).

Tento na diaľku vedený spor ilustruje dva protikladné, ale v praxi nezriedka uplatňované postoje pri reakcii na niečiu vinu. Prvý z nich evokuje dojem, že odpuštenie má byť akýmsi výmenným aktom medzi tým, kto odpúšťa, a vinníkom; v jeho pozadí stojí istý druh kalkulujúcej logiky, podporennej vedomím, že určité činy nemožno napraviť ani odčiniť, a preto výmenou za ochotu odpuštiť má byť právo požadovať garancie do budúcnosti. Druhé stanovisko naopak implikuje obavu z tohto druhu kalkulujúcej logiky, „logiky *nенapравитељного*“ – ([3], 67), vnášanej na scénu odpuštenia, pretože to odporuje idei odpuštenia ako aktu, ktorý má mať zmysel sám v sebe.

Aby sme porozumeli tomu, prečo Derrida vytrvalo odmieta spájať odpuštenie s kladením podmienok aj tam, kde by to mohlo byť ospravedlniteľné (povedzme z dôvodu sociálneho a politického ozdravenia spoločnosti), treba sa znova vrátiť k pojmu odpuštenia, presnejšie k protirečeniu, ktoré je v ňom implicitne obsiahnuté. Exemplárne je vyjadené v dvoch Jankélévitchových prácach – *Nepremičateľné* a *Odpustenie* –, kde pojmy odpuštenia oscilujú medzi protikladnými významami.

Jankélévitch na jednej strane razí cestu etike, ktorú kvalifikuje výrazom *hyperbolická*, situujúc ju kdesi mimo normy a záväzky. Tu nachádza miesto pre odpuštenie v jeho nadprirodzenosti a nekonečnosti, vidiac v ňom najvyšší príkaz, čosi, čo je silnejšie ako zlo. Na druhej strane obhajuje niečo, čo by sa dalo nazvať morálkou neodpustiteľného: Uvedomuje si, že odpuštenie vzdoruje zločinu, ktorý ho poráža a proti ktorému je takpovediac bezmocné. Nepokladá totiž za možné odpúšťať ľudským beštiám ani tým, ktorí o odpuštenie nepožiadali.

Na rozdiel od Derrida, ktorý usúvzažňuje odpuštenie s neodpustiteľným, Jankélévitch ho vníma ako korelatívne s možnosťou trestať. Trest z tohto hľadiska nie je protikladný odpušteniu (nie je pomstou), ale je len inou možnosťou, ako ukončiť záležitosť, ktorá by bez intervencie pokračovala donekonečna. Ak ale zločin svojou obludnosťou presahuje ľudskú mieru, ak je neodpykateľný, tak je aj neodpustiteľný. Odpustenie stráca zmysel tam, kde neexistuje trest, ktorý by bol úmerný spáchanému zločinu (ani keby ním bol trest smrti).

Problémom je potom táto nekonečná oscilácia (filozoficky by sme mohli povedať aj dialektika) medzi mocou odpúšťania a mocou zla. „Odpustenie je silnejšie ako zlo, ale zlo je silnejšie ako odpuštenie“ ([2], 15).

Derridovi sa naopak javí ako neprijateľné uplatňovať logiku, ktorá limituje akt od-

pustenia nejakými podmienkami, a zároveň obhajovať logiku *hyperbolickej etiky*, ktorá zmysel odpustenia situuje do oblasti nemožného a neodpustiteľného, požadujúc odpúšťať aj tomu, kto si odpustenie nezaslúží, a odpúšťať aj najhoršie zlo. Za problematickú považuje práve túto reprízu tradičnej idey odpustenia s jej inherentným protirečením, keď odpustenie (pochádzajúce od Boha či inšpirované božím nariadením) chce byť bezplatným darom, oslobodeným od podmienok a výmen, ale súčasne sa ako minimálnej podmienky dovoláva prejavenia ľútosti a nápravy vinníka.

* * *

Derrida je presvedčený – a to je klíčový bod jeho koncepcie – o existencii zvláštnej vnútornej sily, elánu či výzvy prítomnej vnútri samého odpustenia, ktorá tento akt oslobozuje od akejkoľvek kalkulujúcej logiky, ako aj od imperatívu odčinenia viny ([3], 27). Práve tu má opodstatnenie ním postulované konceptuálne rozštiepenie, v rámci ktorého absolútne odpustenie v jeho nepodmienenej čistote akoby stalo v nepreklenuteľnej opozícii k odpusteniu nečistému, podmienenému a akoby pretrvávalo len ako „vymaňujúce sa spod zákona možného“ ([3], 84).

V pozadí obhajoby odpustenia v jeho čírej nepodmienenej forme netreba hľadať nejaký etický purizmus, ale snahu odhaliť skutočnú moc odpustenia hodného svojho mena. Z Derridovho hľadiska je idea odpustenia neudržateľná, ak ju zbavíme jej absolutného referenčného pólu, jej nepodmienenej čistoty tým, že do nej budeme vnášať predstavu nejakej finality, nejakého vonkajšieho zmyslu, ktorý by sa mal vynoriť na horizonte spásy, zmierenia, pokánia a pod. Postup, pri ktorom sa odpúšťa pod podmienkou, že vinník uzná a oľtuje svoju chybu a polepší sa, sa totiž vystavuje podozreniu, či sa tým veci nezjednodušujú a nezľahčujú. Ved' v takom prípade by sme už nepardonovali samotného vinníka, ale niekoho iného. Adresátom by už nebola celkom tá istá osoba, ktorá sa previnila, a odpustenie by sa už nevzťahovalo na vinu ako takú na jej pôvodnom mieste, takže by míňalo samotné zlo. Z Derridovho hľadiska ale odpustenie ako nepodmienený akt nemá byť ničím normatívnym ani normalizujúcim, ak ho nechceme degradovať na inštrument politických stratégii či rozličných kalkulácií.

Téza, že odpustenie existuje len ako korelatívne s neodpustiteľným, má tiež svoju logiku. Je zrejmé, že odpúšťať to, čo možno poľahky pardonovať, čo príliš neublížilo, čo sa dá prehliadnuť, by nekládlo na subjekt odpúšťania nijaké zvláštne nároky a nebolo by ničím výnimocným. Derrida však trvá na tom, že odpustenie má byť skúškou ľudskosti, prejavom nezložnosti a veľkodušnosti odpúšťajúceho. Má ísť o udalosť, ktorá sa vynorí náhle a bez očakávania protihodnoty. Neodpustiteľné akoby v jeho chápaní fungovalo ako akýsi testovací terén moci odpúšťať, a to tým, že presahuje ľudskú mieru vecí, ale zároveň je k nej neviditeľne pripútané; vzhľadom naň sa totiž meria reálna hodnota aktu odpustenia v praxi. Ved' napokon nie je nič ľahšie ako pardonovať čin, ktorý nám ani príliš neuškodil, ani príliš neublížil. A naopak, nie je nič ďažšie ako potlačiť v sebe zlobu a nenávisť pod farchou prežitej ukrutnosti či neprávosti a odpustiť vinníkovi navzdory ohavnému činu, ktorého sme sa stali obetou.

Trvať na tejto radikálnej čistote, ktorá z odpustenia robí *nemožný*, ba dokonca *počahý* akt (*pardon fou*), neznamená diskvalifikovať ho. Derrida chce naopak zdôrazniť jeho výnimocný charakter v behu dejín v kontrapozícii k jeho proliferácii v aktuálnej politickej praxi. Chce podciarknuť jeho odlišnosť od politického a právneho poriadku.

Odpustenie je z jeho hľadiska nemožné, keďže je nepredvídateľné (má íst' o výnimočnú udalosť, ktorá sa vynorí náhle) a keďže je vo svojej čistej podobe nerealizovateľné v inštitucionálnych rámcoch politiky a práva.

Napriek snahe vymaniť odpustenie z osídel nečistých kalkulácií však ani Derrida nemohol prehliadať fakt, že existujú prejavy odpustenia vedené úprimnou snahou o zmiešanie, zabudnutie na spôsobené príkoria atď.; teda že odpustenie môže mať aj tento praktický aspekt, a to tak v rovine morálnej, ako aj politickej, právej atď., ba môže dať týmto oblastiam ľudského života nový zmysel. Predpokladom toho je, že komplex podmienok, ktorými sú determinované, celkom neprekryje víziu odpustenia v jeho nepodmienenej čistote.

* * *

Kde teda začína a kde končí svet odpustenia? Ak vezmeme do úvahy vlastnú podstatu odpustenia, tak je zrejme oprávnené tvrdiť, že o odpustení možno uvažovať len v absoľutnom zmysle; že svet odpustenia začína tam, kde máme do činenia s jeho čistou, nepodmienenou formou zbavenou akéhokoľvek postranného úmyslu; a že končí v okamihu, keď pripúšťame jeho relativizujúci charakter, jeho „hodnotu pre nás“, jeho podmiennosť. Z tohto aspektu nie je relatívneho odpustenia, lebo tu by už išlo o iný akt, založený na kalkulujúcej logike, resp. na výmennej transakcii typu „niečo za niečo“. Budť totiž odpustiť chceme, a vtedy na podmienky nemyslíme, alebo nám táto vôľa chýba a vtedy nás neobmäckia nijaké prosby ani nijaké optimistické vyhliadky.

Na druhej strane rýchly vzostup aktov odpustenia na rôznych úrovniach a v rozmanitých podobách tak v osobnom, ako aj vo verejnem živote svedčí o tom, že odpustenie je reálnym a pre nás život nepostrádateľným aktom. To nás nútí zamýšľať sa nad otázkou: Prečo by odpustenie s cieľom zmierenia a eliminovania pomstychtivej stratégie „oko za oko“ či vylúčenia politiky revanšu nemalo mať zmysel?

U Derridu i u Jankélévitcha nachádzame živé presvedčenie, že odpustenie je vo svojej podstate hodnotou osebe čiže niečím, čo sa vo svojej dokonalosti možno ešte v ľudských dejinách neobjavilo, ale čo človeka neustále vyzýva, aby sa o to pokúšal. Pravda, vzniká otázka, do akej miery možno obhájiť túto „hyperbolickú“ etiku, kde odpustenie nie je súčasťou zvykového správania ani aplikovania pravidiel, ale má povahu udalosti; udalosti natoľko nepredvídateľnej, neočakávanej, neuchopiteľnej, až sa zdá, že stráca kontakt s realitou. A skepsu môže vyvoláť aj snaha urobiť predmetom odpustenia nenapravitelné zlo, t. j. *neodpustiteľné*. Nevyradujú tieto protirečivé postuláty z hry akúkol'vek etiku?

A predsa sú dôvody na to, aby sme nepremárnili derridovskú inšpiráciu, aspoň nie v bode týkajúcim sa pochopenia odpustenia „zvnútra“, cez zmysel, ktorý mu je vlastný. Prirodzene, treba sa vyrovnáť s tým, že vstupujeme na územie inej morálky, kde platí, že naša moc odpúšťať je bezhraničná, t. j. kde v zásade neexistuje hranica, pred ktorou by sa odpustenie zastavilo, pretože práve neodpustiteľné je jeho privilegovanou oblastou. Derridovská optika odhaluje svet naruby. Zóny, o ktorých sme si myslí, že zotrvajú navždy v nepreklenuteľnej opozícii, tu obývajú jeden a ten istý priestor. Na nepodmienenom odpustení je sugestívne to, že sa nezameriava na skúmanie príčin minulých činov ani na pátranie po tom, prečo sa veci stali a či sa museli stať práve tak, a nie inak. Vynára sa náhle navzdory minulým príkormiam a smeruje k znovaobrodeniu, k tomu, aby sa veci zmenili, aby existovala budúcnosť, pričom nepotrebuje ani ospravedlňovať svoju veľ-

kodušnosť', ani zakrývať postranné úmysly. Ak sme ochotní odpustiť, robíme tak s vedomím, že budúcnosť vzťahov nie je podmienená len dodržiavaním práva; ba dokonca odpustenie nastupuje tam, kde každá spravodlivosť končí. V odpustení nejde o prežitie toho, kto je v práve. Zmizlo by totiž to, čo intersubjektívne vzťahy stmel'uje a čo sa presadzuje nad rámec vynútenia či mimo neho. Máme tu na mysli morálku kontrastujúcu s imperatívom strachu a poslušnosti; morálku, ktorú akceptujeme dobrovoľne, prejavujúc tak zmysel pre vzájomnú závislosť a spolupatričnosť, a tým aj pre morálny rešpekt k osobe vinníka, keď v ňom vidíme viac ako len vinníka.

Na druhej strane ale zmysel pre spravodlivosť nás nenecháva ľahostajnými, keď treba čeliť situáciám ponižovania, urážania či poškodzovania druhých.

Práve preto nemožno nesúhlasiť s V. Jankélévitchom, ktorý dôrazne obraňuje ľudskosť človeka vtedy, kedy mohlo dôjsť k jej spochybneniu odpustením činu, ktorý ju pokoruje a anihiluje. Za jeho radikálnym postojom sa skrýva morálny dôvod. Jankélévitch totiž ukázal, že zločiny proti ľudskosti sú neopustiteľné nielen pre spôsobené utrpenie, ale aj preto, že znamenali bezprecedentné morálne zlo, a to zámerným ponížením druhého, degradáciou jeho ľudskej podstaty, odňatím práva na existenciu a človeku vlastnej moci odpúšťať. V premlčaní a odpustení týchto zločinov vidí riziko morálnej amnézie, ktorá by sa mohla určitým spôsobom zvrátiť na normatív. Autor *Nepremičateľného oprávnene* vyzýva k povinnosti pamätať si hrôzy minulosti, pričom zdôrazňuje, že tu nejde len o záležitosť privátneho súčitu alebo slobodného osobného postoja, ale o vec verejnú, o požiadavku kolektívne deklarovať neprípustnosť činov páchaných z nenávisti k druhému človeku a spochybňujúcich ontologickú rovnosť všetkých ľudí.

V kontexte s otázkou artikulovanou v názve tohto príspevku ide súhrne o to, aby sme nestrácali zo zreteľa pôvodný zmysel odpustenia ako veľkodušného, ale vzácneho gesta, odpútaného od postranných motivácií a od logiky, ktorá velí oplácať rovnaké rovnakým. Treba sa vyhnúť tendencii banalizovať nielen samotný akt odpustenia, ale aj nenapraviteľné zlo, ktoré ho vyvolalo k životu a ktoré by mohlo unikat našej pozornosti alebo upadnúť do zabudnutia.

LITERATÚRA

- [1] JANKÉLÉVITCH, V.: *Le pardon*. Paris 1967.
- [2] JANKÉLÉVITCH, V.: *L'impréscription. Pardonner? Dans l'honneur et la dignité*. Paris 1986.
- [3] DERRIDA, J.: *Pardonner: l'impardonnable et l'impréscription*. Paris 2005.
- [4] DERRIDA, J.: Le siècle et le pardon. In: *Le Monde des Débats*. Decembre 1999.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/6137/26.

PhDr. Dagmar Smreková, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR